

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Doplňující materiál k přednáškám z Teologie Nového zákona

Rétorická kritika a její metodologie - užití v rámci novozákonní exegeze

1. Úvod k přednášce a její cíl:

Historicko-kritická metodika zkoumání biblických textů prodělala svůj vývoj zejména v období od První světové války do konce 50. let dvacátého století, kdy se především zásluhou R. Bultmanna a M. Dibelia prosadila *škola dějin formy* („Formgeschichte“) a následně zásluhou Bultmannových žáků, zvláště H. Conzelmanna, G. Bornkamma a E. Käsemanna, bylo tázání *školy dějin formy* doplněno o metodologii *školy dějin redakce* („Redaktionsgeschichte“), k níž se přidala také *škola dějin tradice* („Traditionsgeschichte“). Celý tento komplex metod je v biblické exegezi stále používán a různým způsobem doplňován (např. o *rétorickou kritiku* – viz K. Berger). Od 60. let minulého století se začal pozvolna v biblické exegezi prosazovat *strukturalismus* (strukturální analýzy textů) a pod vlivem literární vědy dále *rétorická* a *narativní kritika*. Tyto „synchronní metody“ (ač *rétorická kritika* může mít díky antickému dědictví i svou *diachronní* stránku) zpočátku doplňovaly „diachronní přístupy“, časem však získaly samostatný status a umožňují zjistit zásadní typy informací o textu a jeho sdělení. Jejich cílem není popsat, jak text nazrál a jaké jsou jeho předchozí fáze, ale poukazují na efekty a pravidla, jakých autor použil, aby sdělení mělo patřičnou dynamiku, literárně-rétorickou kvalitu a bylo přesvědčivé. Rétorika v antice sehrávala zásadní roli nejen v gymnasiích a na školách vyššího typu, ale také ve veřejných projevech a v rámci komunikace nejvyšší třídy společnosti, která tak prezentovala svůj status. Prostupovala však i prostředí oraloty, tedy svět tržišť, veřejných prostor, divadel, oslav, svátků, jakož i veřejné listiny a texty určené k veřejnému čtení, které generovalo také křesťanství. Řada novozákonních písemností vykazuje rétorické kvality, což se týká zejména vybraných Pavlových listů, Lukášových spisů, Janova evangelia, listu Židům a v menší míře i dalších písemností. Vzhledem k vývoji oboru exegeze biblických textů a prosazování se sociologie jako pomocné disciplíny v oblasti teologie se rozvinula *socio-rétorika*, která má charakter holistické disciplíny či komplexního exegetického přístupu, jež integruje oblasti politické, ekonomické, sociální, historické i teologické. Průkopníkem této metody je např. V. K. Robbins, W. Wuellner či E. Schüssler Fiorenzová. V oblasti klasické exegeze v rámci *rétorické kritiky* bude zohledněn přístup G. A. Kennedyho. Cílem přednášky je poskytnout obraz o této oblasti „synchronní oblasti“ exegeze a přiblížit zájemcům konkrétní metodiku pro práci s biblickým, apokryfním či pseudoepigrafním textem. Metodologie tím není vyčerpána, řada autorů nabízí své modifikace a v oblasti antiky existuje řada rétorických příruček, podle kterých je možné texty vyhodnocovat.

2. Doporučené online přednášky k tématu:

<https://www.youtube.com/watch?v=H8eVXLckq1g>

https://www.youtube.com/watch?v=0oyvoy_TxqY

<https://www.youtube.com/watch?v=cSKeNfcgdeQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=KBSOn0MSrk8>

3. Doporučená literatura:

G. A. Kennedy, *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism* (The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1984)

C. A. Classen, *Rhetorical Criticism of the New Testament* (Brill, Leiden 2002)

Text přednášky

Rétorická kritika Nového zákona v teorii a praxi

A. Teoretické předpoklady a metodologie rétorické kritiky

Rétorická kritika ve vztahu k Novému zákonu

V návaznosti na to, co již bylo o řecko-římské rétorice řečeno, je možné představit metodiku rétorické kritiky Nového zákona, opírající se o antickou rétoriku, na podkladě prací G. A. Kennedyho, B. L. Macka, J. L. Kinneavyho, D. E. Auneho, C. J. Classena, C. C. Blacka, Ø. Andersena, R. D. Andersona, J. Lambrechta a W. Wuellnera.¹

Snad nejuceleněji rozpracoval obecný postup při stanovení rétoriky novozákonního textu **G. A. Kennedy**,² jehož šestibodový postup analýzy byl již zmíněn.

Prvním krokem je určení rozsahu **rétorické jednotky**, která má být exegetována. Za rétorickou jednotku lze považovat rétoricky soudržný, kompaktní celek, jenž je do textu plynule zapracován, ale zároveň vykazuje známky samostatnosti, čímž tvoří od okolí vymežitelný oddíl, v němž lze stanovit počátek, střed i konec a je možné jej posoudit dle pravidel rétorické (strukturálně-rétorické) teorie.³ V některých případech je určení jednotky jasné, neboť se jedná o řeč přisouzenou např. Pavlovi či Petrovi (ve Skutcích apoštolů). Rétorická jednotka ovšem může být součástí širšího celku, který zahrnuje řadu takovýchto jednotek (např. řečí či kázání – viz Skutky apoštolů a rovněž i apokryfní skutky), čímž se podílí na celkové rétorické koncepci a stavbě celku (biblické knihy), přičemž sama často nese svá vlastní obsahová i rétorická specifika.⁴

¹ Jako pomocná literatura slouží: Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik* (1984); Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960); Kraus, *Rétorika v evropské kultuře*.

² Pro oblast epistolografie a zvláště Pavlových epištol vypracoval „obdobný“ postup Classen, *Rhetorical Criticism of the New Testament*, s. 1-44.

³ Aune, *The Westminster Dictionary*, s. 417; Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 33-34; Mírně odlišně: Greenwood, *Rhetorical Criticism and Formgeschichte*, s. 423-424 „The first concern of the rhetorical critic, then, is to define the limits of the literary unit... In defining the limits of the literary units of the Bible, a much better approach is to think in terms of Hebrew rather than European literature...“. Dále: „The second concern of the rhetorical critic is to analyse the structure of biblical compositions“. (s. 423-424). Rétorická jednotka je dle Greenwooda blízká jednotce literární, dle Kennedyho (s. 33) má některé společné rysy s perikopou a členěním praktikovaným *školou dějin formy*. Také Wuellner, *Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?*, s. 455, který stručně komparuje literární a rétorickou jednotku: „It is in all respects the same, except in one point which defines a text unit as an argumentative unit affecting the reader's reasoning or the reader's imagination. A rhetorical unit is either a convincing or a persuasive unit“. (Wuellner, citace s. 455).

⁴ S některými kratšími epištolami Nového zákona lze tedy pracovat jako s rétorickými jednotkami. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 33). Při analýze rétorické jednotky napomůže určení druhu kompozice. Standardní metodou pro vypracování běžných typů diskursu byla *progymnasmata*. Ježíšova podobenství mají blízko k typu cvičení, které se označovalo jako *mythos*, pro něž byly klasickým vzorem Aesopovy bajky. Tento typ cvičení byl považován za nejjednodušší. Dalším typem cvičení byly *chrie*, které vypráví anekdotu o činu či výroku kohosi slavného, přičemž výrok (čin) je určitým způsobem rozveden (byla již o nich řeč v souvislosti

Při stanovování hranic rétorické jednotky je nutné posoudit způsob, jakým se jednotka otevírá a zakončuje. Práci usnadňuje případný úvod i závěr, které jednotka (řeč) obsahuje a roli naopak nehraje členění do kapitol (které není dílem autora a je pozdní záležitostí). Narativní techniky Starého i Nového zákona často umožňují rozpoznat „uzavření oddílu“ a začátek nového.⁵ Dle Kennedyho:

„One rhetorical unit may be enclosed within another, building up a structure which embraces the whole book. In rhetorical criticism it is important that the rhetorical unit chosen have some magnitude. It has to have within itself a discernible beginning and ending, connected by some action or argument. Five or six verses probably constitute the minimum text which can be subjected to rhetorical criticism as a distinct unit, but most will be longer, extending for the better part of a chapter or for several chapters“.⁶

Druhým bodem Kennedyho postupu je definování *rétorické situace* jednotky,⁷ což dle něj do určité míry koresponduje se stanovením *Sitz im Leben* školou dějin formy. Pojetí rétorické situace bylo poprvé představeno L. F. Bitzerem, který ji definoval jako:

„... natural context of persons, events, objects, relations, and an exigence which strongly invites utterance; this invited utterance participates naturally in the situation, is in many instances necessary to the completion of situational activity, and by means of its participation with (the) situation obtains its meaning and its rhetorical character“.⁸

Dle Bitzerova pojetí by tedy rétorická kritika měla zkoumat osoby, události, objekty i vztahy, kterých se situace týká, neboť ovlivňují, co je řečeno a proč. Výpověď je tedy podmíněna situací (okolnostmi), která ovlivňuje patřičnou odezvu účastníků. V logice jsou tyto faktory nazývány *kategorie* a opatřují základ pro náměty (*topics*) představené v rétorické jednotce. Do pomocných kategorií patří čas a

s Theónem). *Prosopopoeia* bylo cvičení v psaní a řeči, které ukazovalo charakter velkých postav historie a mytologie. *Synkrisis* srovnávalo dvě věci či dva jedince a *ecphrasis* se soustředilo na živé vykreslení scény (objevuje se ve Zjevení). (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 22-23).

⁵ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 34; Black, *The Rhetoric of the Gospel*, s. 48-49.

⁶ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 34. Oproti Kennedymu se Wuellner domnívá: „The smallest rhetorical units are metaphors and parables, sentential sayings and apophthegms, macarisms and hymns, commandments and parenthesis, etc. The next larger rhetorical unit is constituted of varying combinations of the smallest rhetorical units, as atoms are combined into molecules.“ (Wuellner, *Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?*, s. 455). Wuellnerovo pojetí rétorické jednotky se zjevně opírá o členění školy dějin formy, viz K. Berger, *Formgeschichte des Neuen Testaments*.

⁷ Wuellner hodnotí toto stádium pracovního postupu jako nejdůležitější: „This second stage is the most crucial one. It has been so since antiquity, where the rhetorical situation underlying or preceding a text was discussed as the crucial initial step of *invention*“ (Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?, s. 455).

⁸ Bitzer, *The Rhetorical Situation*, str. 1-14, citace str. 5. Termín *exigence* (naléhavost, naléhavá potřeba) vnímá Bitzer jako „... an actual or potential ... imperfection marked by urgency“. (Bitzer, citace s. 6). Kennedy vysvětluje Bitzerův termín *exigence*: „What Bitzer means by an ‘exigence’ is a situation under which an individual is called upon to make some response: the response made is conditioned by the situation and in turn has some possibility of affecting the situation or what follows from it“. (Kennedy, citace s. 35). Kennedy pro charakteristiku rétorické situace vybírá z Bitzerova článku jinou citaci (*New Testament Interpretation*, s. 34-35). Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik* (s. 21-23) hovoří analogicky (k rétorické situaci) o *Situationsfrage*. Andersen si při specifikování rétorické situace vypomáhá termínem *kairos*. „Mit dem modernen Begriff ‘rhetorische Situation’ läßt sich die griechische Vorstellung von *kairos* vergleichen. Kairos meint ‘angemessenes Verhalten’, und es führt eine klare Linie vom *kairos* des Redners zu der Lehre vom ‘angemessenen Stil’ im engeren Sinn (griech. *prepon*, lat. *aptum*).“ (Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 28-30, citace s. 28). K rétorické situaci dále Black, *The Rhetoric of the Gospel*, s. 49-51; J. Jasinski, *Rhetorical Situation*, in: T. O. Sloane (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric* (Oxford University Press 2001) s. 694-697; K. M. Hall Jameison, *Generic Constraints and the Rhetorical Situation* (*Philosophy and Rhetoric* 6/1973, s. 162-170); Proti Bitzerovi: R. E. Vatz, *The Myth of the Rhetorical Situation* (*Philosophy and Rhetoric* 6/1973, s. 154-161).

místo, z postav jsou často nejdůležitější ty, které může dotvářet sám posluchač. Kritik se pak táže, co posluchač v dané situaci očekával a jak řečník či pisatel pracuje s posluchačovým očekáváním.⁹ V potaz zde přichází bezprostřední (konkrétní) či univerzální posluchač. V mnoha rétorických situacích hraje roli *rétorický problém*. Řečník hovoří k posluchačům, jež mají určité předporozumění, k posluchačům, kteří jej vnímají (či nevnímají) jako autoritu nebo zamýšlí předložit problém, který je složitý, anebo se jeho řeč týká zcela něčeho jiného, než posluchač očekává. Rétorický problém může být často postřehnutelný na začátku diskursu, v úvodu či na počátku důkazu. Klasická rétorika rozvíjela techniky zpracování obtížného rétorického problému, známé jako *insinuatio*.¹⁰

Tradiční rétoriky se pokoušely definovat rétorickou situaci třemi odlišnými způsoby. Soustředily se jednak na *status* textu (nebo jeho základní problém), dále na zásadní textové *topoi* (*loci*) a potom na druh rétoriky¹¹ (což je hned dalším bodem Kennedyho postupu). Tento bod exegetického postupu, jakož i následující, řeší problematiku *inventio* (*heuresis*) textu, řeči či rétorické jednotky,¹² které je založeno na *vnějších důkazech* (tvrzení svědků, dokumenty; v Novém zákoně jsou běžné citace Písma, evidence zázraků, jmenování svědků), jež autor užívá, ale nevymýšlí, dále na *vnitřních důkazech*, které jsou vyřčeny či vynalezeny autorem.¹³ Aristotelés rozlišuje tři mody důkazu, které dle Kennedyho odpovídají kategoriím, jež je možné nalézt v řeči všech kultur – *éthos*, *pathos* a *logos* a lze je přiřadit řečníku /pisateli/, posluchači a diskursu, což jsou tři základní faktory, které hrají roli v rétorické či přesvědčovací situaci.¹⁴ A. H. Snyman záležitost popisuje s přihlédnutím ke kontextu:

„The most important universal factor, however, is context. Beyond the speaker (*ethos*), beyond the discourse (*logos*) and beyond the audience (*pathos*) there is always a milieu, a context. This context is somewhat related to the rhetorical situation, the framework within which all of us move. It is the context (social, cultural, rhetorical, etc.) which shapes the speaker, which determines the arrangement of the material and the use of rhetorical figures, and which explains the

⁹ Platón poznamenává, že pravý řečník musí vědět, kolik podob duše má. Když jsou rozděleny druhy duší, je zase tolik druhů řečí a každá z nich má nějaké vlastnosti (*Faidros* 271a). Jinak vypadá řeč pro mladé posluchače a jinak pro staré (Aristotelés hledá vyjádření v kategoriích věku), jinou podobu má kázání pro chudé a jinou pro bohaté (homílie Klémenta z Alexandrie). Kraus, *Rétorika v evropské kultuře*, s. 27.

¹⁰ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 36 v odvolání na *Rhetorica ad Herennium*.

¹¹ Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, §§ 79-138; J. C. Brunt, More on the Topos as a New Testament Form (*JBL* 104/1985 s. 495-500); Wuellner, Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?, s. 456.

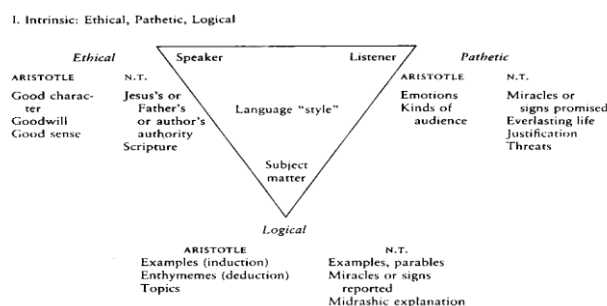
¹² Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 14-15; Mack charakterizuje *inventio*: „‘Invention’ was thus imagined as a search for the right ‘place’ (or pigeonhole) from which to take a ‘topic’ for a particular rhetorical purpose.“ (*Rhetoric and the New Testament*, s. 32). Specializovaná studie: M. Heath, Invention, in: S. E. Porter (ed.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B.C. – A.D. 400* (Brill, Leiden 2001), s. 89-119. Členění částí rétoriky na *inventio* (vyhledávání látky), *dispositio* (*adlocutio*; uspořádání), *elocutio* (styl), *memoria* (*mnémé*; učení o paměti), *pronuntiatio* (*actio*, *hypocrisis*; přednes) pochází od peripatetiků a je zcela zásadní i v pozdější době, kdy se hovoří o *partés*. Analýz psaných textů se týkají jen první tři části. Problematiku tohoto členění pojednává řada specializovaných studií. (Mack, *Rhetoric and the New Testament*, s. 31-34; Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 49-50; *Rhet. Her.* I 2,3; Cicero, *De Orat.* I 142, I 138-146; *Brut.* 214; *De Inv.* I 9; Quintilian, *Inst.* 3,4).

¹³ Důkazy z Písma jsou velmi výhodné, neboť mají autoritu a posluchači je znají. Zázraky prováděné Ježíšem a apoštoly mohou fungovat podobně jako vnější důkazy. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 14-15).

¹⁴ *Rhet.* I.2.1356a, I.2.2; Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 15. Od 18. století je přidáván čtvrtý faktor – *kontext /příležitost/*, do kterého je dílo zasazeno. Lambrecht, *Rhetorical Criticism and the New Testament*, str. 240-241. *Éthos*, *pathos* a *logos* by bylo možné pojednat i ve 4. bodě Kennedyho exegetického postupu. Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 40-41 /‘Retorische Beweismittel’ s. 39-48/. V klasické rétorice je *logos* obvykle považován za pravděpodobný argument, v němž se nejedná o „logickou jistotu“. Křesťanství však pracovalo s biblickými argumenty jako božsky zjevenými a tedy jistými. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 15-16).

reaction of the audience. Context is thus the common denominator: *ethos*, *logos* and *pathos* are determined by their contextual function.“¹⁵

Názorně vystihuje vztahy mezi jednotlivými mody důkazu a faktory rétorické situace, které vytvářejí rétorický trojúhelník, J. L. Kinneavy (na podkladě Aristotelovy Rétoriky):¹⁶

Třetí krok Kennedyho exegetické metody se týká *stasis teorie*¹⁷ a tří *species* rétoriky.¹⁸ Stasis teorie slouží k vymezení základní otázky případu a má čtyři hlavní formy – *status dohadu* (faktu), *status výměru* (definování), *status vlastnosti* (okolností činu), *status pravomoci* (hodnocení soudního aktu). V Novém zákoně ji lze uplatnit při sporech o Zákon. Zvláštní pozornost je nutné upřít na *species* rétoriky, tedy na rétoriku soudní (judicial, forensic, legal) – /lat./ *genus iudiciale*, která přináší úsudek o událostech minulých; rétoriku poradní (deliberative, demegoric, political) – *genus deliberativum*, jež usiluje o efektivní rozhodnutí v budoucnu¹⁹ a rétoriku oslavnou (epideictic, demonstrative, ceremonial) – *genus demonstrativum*, která oslavuje či haní někoho či něco, přičemž nepodává bezprostřední reálný soud, ale podporuje souhlas s určitými hodnotami a vyjadřuje se do přítomnosti.²⁰ Každý druh rétoriky má své specifické rysy a pravidla. Důležitá je pro oblast Nového

¹⁵ A. H. Snyman, Animadversiones. On Studying the Figures (schémata) in the New Testament (*Biblica* 69/1988 s. 93-107) citace s. 106.

¹⁶ Kinneavy, *Greek Rhetorical Origins of Christian Faith*, s. 49 (schéma s aplikací na NZ viz s. 107, další schémata s. 46).

¹⁷ Jak již bylo zmíněno, teorie *stasis* je známa z učení Hermagora z Temnu (jednodušší verze u Quintiliana 3.6) a to zejména díky pojednáním pozdějších autorů. Jedná se o metodu vyhledávání sporných míst v polemických vystoupeních, což se týkalo především oblasti práva, ale i dalších. Rozpracována je hlavně ve středověkých (byzantských) rétorikách, které pomocí této teorie zpřístupňují výklady o argumentaci v Aristotelových *Topikách*. Kennedy upozorňuje na fakt, že *stasis* teorie se hojně využívala i v poradní rétorice. Téma lze analyzovat např. podle vzorce „kdo, co, kde, čím, proč, jak a kdy“. (Kraus, *Rétorika v evropské kultuře*, s. 39-42; Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 18-19, 46-47).

¹⁸ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 36-37; Kennedy, *The Genres of Rhetoric*, in: Porter (ed.), *Handbook of Classical Rhetoric*, str. 43-50; Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 34-39 /'Die drei Redegattungen' - mimořádnou pozornost věnuje oslavné rétorice/.

¹⁹ K roli posluchače v poradní rétorice Kennedy říká: „The audience in a deliberative occasion is often directly involved in the matter, and the speaker needs to do less to interest them than he might do to secure a favorable judgment for himself or some other person as a result of past actions“. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 37).

²⁰ K. Berger či Ø. Andersen vycházejí z řecké terminologie a užívají označení: *sybuleutický* (poradní) druh textu (*genos sybuleutikon*, *genos demegorikon*; /Volksrede/) – zamýšlí napomenout či aktivovat čtenáře; *epideiktický* (oslavný) text (*genos epideiktikon*, *genos panegyrikon*; /Festrede/) – má za cíl udělat na čtenáře dojem; *dikanický* (soudní) text (*genos dikanikon*) – zamýšlí vysvětlit rozhodnutí. Berger zároveň upozorňuje, že rétorika není pouze soustředěna na druh či formu textu a doporučuje věnovat pozornost šesti elementům: a) emfatickým (důrazným); b) elementům, které dovolují čtenáři identifikovat se s textem; c) explicitním narážkám

zákona zejména rétorika poradní, v níž často převládá induktivní argumentace založená na minulých příkladech s důrazy na výhody získané z osvědčeného chodu věci. Rétorika oslavná může vyjadřovat chvalořečení či hanu také pomocí výpadů. Často byla užívána v amfiteátrech a o svátcích.²¹ Souhrnem lze říci, že zmiňované *species* řeči mohou mít buď formu pozitivní, nebo negativní (soudní: žaloby – obrany, poradní: nabádání – odrazování, oslavná: chvalořečení – výpad) a argumentace (deduktivní či induktivní) je konstruována pomocí *topoi* (*loci*). Aristotelova *Rétorika* pojednává náměty ze tří bodů pohledu. Jsou to jednak *běžné náměty* (Kennedy – „common topics“; *Rhet.* 2.19), které se dále člení na náměty „možné“ a „nemožné“ (např. Mt 6,24), námět „minulého faktu“ (Žid 11,4), „budoucího faktu“ (Mk 13,6) a námět „stupně“ (Řím 5,8-9), přičemž typ argumentu *a fortiori* je běžně nazýván „více a méně“. Druhou skupinou námětů jsou *náměty materiální* („material topics“; *Rhet.* 1.4-8), v nichž jde o kvalitu. V poradním řečnictví to jsou např. náměty míru a války. Třetí skupina námětů je tvořena *náměty strategickými* („strategical topic“; *Rhet.* 2.23), které jsou podobné námětům stupňů a jejich příkladem je (dle Kennedyho) Jan 14,2. Aristotelés věnuje strategickým námětům systematickou pozornost i v *Topikách* a jejich logický základ nalézá v teorii logických kategorií (I.13.105a), která mu opatřuje podmínky pro čtyři prameny argumentu. Prvním je *ustanovení tvrzení prostředky definice, druhu, vlastnosti a náhody* (the provision of propositions by means of definition, genus, property, and accident), druhým pramenem je *rozdíl, jak mnoha odlišnými způsoby může být věc řečena* (the distinction of how many different ways a thing can be said), třetím je *objevení rozdílů* (the discovery of differences) a čtvrtým pramenem argumentu je *užití podobnosti* (utilization of similarity).²²

na adresáta; d) elementům překvapujícím příjemce /Rezeptionsüberrassungen/; e) emocionálním spojením, které mohou být textem způsobeny; f) poloze kratší jednotky v kompozici. [Berger, *Rhetorical Criticism, New Form Criticism, and New Testament Hermeneutics*, s. 391-393. Zvláštní pozornost věnuje Berger *Sammelgattungen*: „Sammelgattungen ..., welche sich nicht auf symbolleutische, epideiktische oder dikianische Merkmale festlegen lassen und vielmehr für all drei Gruppen von Gattungen Belege liefern. Analogische und bildhafte Texte, Sentenzen, Reden, Chrie und Apoftegma“. (*Formgeschichte des Neuen Testaments*, s. 25, blíže str. 25-93); Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, str. 34-36;] B. C. Johanson k aristotelskému dělení rétoriky do tří druhů poznamenává: „... was an attempt to cover the existing fields of oratory of his day and consequently it can only be defended from those circumstances“. (Johanson, *To All the Brethren. A Text-Linguistic and Rhetorical Approach to 1 Thessalonians* /Almqvist & Wiksel, Stockholm 1987/; s. 40, blíže s. 36-42). Aristotelés, *Rhet.* I 3.2, I 3.4-6; Cicero, *De Inv.* 2.4.12-13, 2.5.1.155-52.158; *Rhet. ad Her.* 1.2.2, 3.2.2-3, 3.6.10-11; Quintilian, *Inst. Or.* 3.4.12-16, 3.7.1-28, 3.8.1-6; 3.9.1.

Aristotelés o rétorice oslavné poznamenává, že ačkoli se orientuje především na přítomnost, „oslavný“ řečník může vzpomenout minulost a anticipovat budoucnost. [Aristotle, *On Rhetoric* /By G. A. Kennedy/ oslavná rétorika 78-87; Lambrecht, *Rhetorical Criticism and the New Testament*, s. 240, 248; P. E. Satterthwaite, *Acts Against the Background of Classical Rhetoric*, in: Winter, Clarke (eds.), *The Book of Acts in Its Ancient Literary Setting* (vol. 1; W. B. Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1993), s. 337-379, 257-360.]

²¹ Za příklad rétoriky poradní uvádí Kennedy Kázání na hoře (Mt 5-7 a Lk 6, 20-49) a rétoriku Ježíše. Rétoriku oslavnou nachází u Jana 13-17 a rétoriku soudní ve 2. Korintským, ale také v Ježíšových přích s farizeji a diskutovat se dá i o řadě pasáží ze Skutků apoštolů. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 39-96). Další příklady a pravidla jednotlivých typů rétoriky v NZ nabízí v ucelené podobě např. Mack, *Rhetoric and the New Testament* (s. 34-35) a pro oblast Skutků apoštolů B. Witherington, *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary* (W. B. Eerdmans, Grand Rapids – Michigan 1998) a Black, *The Rhetoric of the Gospel. Theological Artistry in the Gospels and Acts*.

²² Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 21. Kromě Aristotela vypracovává teorii námětů (topics) Cicero a Boethius (*De Topicis Differentiis*). „Most of what goes on in rhetorical composition is *amplification* of the basic thesis of the speaker by means of the topics which he has chosen to utilize in support of it. This process is necessitated by the oral nature of the situation and by the constraints on the audience“... „All speech thus involves the ‘working out’ (*ergasia*) of its inventional topics“. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 21-22).

Čtvrtým bodem analýzy je posouzení *uspořádání materiálu* v textu (*dispositio, compositio, taxis*). Pozornost je zaměřena na to, jak jsou jednotlivé elementy zkomponovány, aby utvářely dobře organizovaný celek, který je ve spojitosti s rétorickou situací přesvědčivý. Posuzována je argumentace, náměty, formální rysy, entymémy i užitý slovník (na což přímo navazuje další bod postupu, ale zároveň je tento čtvrtý krok svázán nedílně s bodem druhým a třetím, které rozvíjí).²³ Co se týče struktury řeči u jednotlivých species rétoriky, je možné říci, že standardní schéma představuje: *exordium, narratio, confirmatio* a *conclusio*. Nejpropracovanější byly zpravidla řeči soudní, které tvoří: *exordium* (úvod – má za cíl získat pozornost posluchače a sympatie vůči řečníkovi), *narratio* (líčení faktů případu), *partitio* (rozdělení argumentů řeči, jež mají být demonstrovány, do série tvrzení), *confirmatio* (demonstrace sama), *reprehensio* (odmítnutí protikladných pohledů na záležitost), *conclusio* (závěr – má vyvolat emoce, sumarizuje argument). Poradní řeči mají strukturu: *exordium, narratio, partitio, confirmatio, conclusio*. Oslavná řeč mívá jednodušší formu než řeč soudní a dokonce i poradní. Její řád je méně stereotypní a také méně komplexní. Typickými částmi je jen *exordium* a *conclusio*, mezi nimi bývá rozpracován námět, který těžší téma např. ze života určité osoby.²⁴

S analýzou částí jednotlivých druhů řeči je spjato posouzení užití argumentace. Logická argumentace má dvě formy – *induktivní* a *deduktivní*. Induktivní užívá sérii příkladů, jež vedou k obecnému závěru. Deduktivní dovozuje závěr z premisy. Induktivní argumentace využívá *příklady (paradeigmata)*, které jsou v Novém zákoně mnohdy přejaty z židovské historie, každodenního života či přírody. Deduktivní důkaz je v rétorice nazýván *entymém*.²⁵

Entymémy mají často formu prohlášení a obsahují *menší a větší premisu*. Po premisách následuje závěr (v logice by se jednalo o sylogismus), který je označován jako *epicheireme*. Entymémy mohou mít formu *kategorickou* (založené na definici), *hypotetickou* (když ...) či *konjunktivní* nebo *disjunktivní*

²³ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 37; Lambrecht, *Rhetorical Criticism and the New Testament*, s. 241; Mack, *Rhetoric and the New Testament*, s. 32-33. Specializovaná studie: Wuellner, Arrangement, in: Porter (ed.), *Handbook of Classical Rhetoric*, s. 51-87. „Arrangement is the necessary complement to ε ρεσις / *inventio* with focus on arrangement of thoughts or ideas, but also of the order and choice of words, both as to their style (λεξις/ *elocutio*) and their delivery (π ροσις / *actio*) – in terms of their appropriateness (*aptum*) for the adopted partiality, and in terms of the ‘parts of speech’“. (Wuellner, Arrangement, s. 51).

²⁴ Satterthwaite, *Acts Against the Background of Classical Rhetoric*, s. 357-358. Mack představuje schéma soudní řeči mírně odlišně a vychází ze základní struktury řeči (*exordium, narratio, confirmatio* a *conclusio*), v níž však navíc sleduje prezentaci tezí v osmi bodech: úvod, návrh (tvrzení), důvod (premise), protiklad, analogie (srovnání), příklad, citace (odvolání se k autoritě), závěr. (*Rhetoric and the New Testament*, s. 42). Odlišně struktura řeči v soudní rétorice: Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 23-25 – upozorňuje, že důkaz je v soudní rétorice často rozpracován do série záhlaví (*heading*), pro něž užívali řečtí řečníci římského období označení *kephalaion*. Lambrecht, *Rhetorical Criticism and the New Testament*, s. 241. Struktura řeči byla do jisté míry flexibilní, neboť mnohdy ani rozdělení do tří typů rétoriky nebylo absolutní, což platí zvláště pro oblast Nového zákona. [C. C. Black, *The Rhetorical Form of the Hellenistic Jewish and Early Christian Sermon: A Response to Lawrence Wills (HTR 81/1988 s. 1-18)*. Wills, s nímž Black polemizuje, vidí v řadě raně křesťanských spisů třídílnou strukturu: „*exempla, conclusion, exhortation*“, která není odvozena z klasické rétoriky. Black hájí za pomoci Quintiliana flexibilitu a tvrdí, že tři typy rétoriky se překrývají a řečník přizpůsobuje svůj přístup danému případu. L. Wills, *The Form of the Sermon in Hellenistic Judaism and Early Christianity (HTR 77/1984 s. 277-299)*]. Aristotelés, *Rhet.* 3.13-19; Cicero, *De inv.* 1.14.19-61.109; *Rhet Her.* 3.2.2-5.9, 3.6.10-8.15; Quintilian, *Inst. or.* 3.8.6-13, 3.7.1-6.

²⁵ Blíže Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 149-155. Pro „entymém“ je v této práci užíván také německý termín „Schlußfolgerung“.

(Mt 6,24). Entymém je často doplněn *maximou*.²⁶ Přínosem takovéto formy argumentace je, že posluchače nutí, učinit si o věci úsudek, anebo opětovně promýšlet hodnoty, které zastává. Techniky logického argumentu (*logos*), jako jsou entymémy a příklady, které se uplatňují v procesu utváření efektivního argumentu, jsou podporovány nástroji stylu, zvláště figurami myšlení, což vzbuzuje u posluchače zájem a dovoluje mu vidět problém novým způsobem. Nezastupitelnou roli sehrává také *éthos* i *pathos*.

Hodnocení *stylu (elocutio)*²⁷ je **pátým** krokem, který prozrazuje mnohé o řečníkovi, příležitosti a účelu řeči. Důležitost stylu v raně křesťanské rétorice hodnotí B. Mack následovně:

„Style was understood to be both a matter of aesthetic effect and an important factor in persuasion. Style was considered a clue to the ‘ethos’ (character or trustworthiness) of the speaker as well as a primary means for creating ‘pathos,’ or the desired effect upon the audience. Style had to fit the purpose and occasion of the speech.

Early Christians were alert to the problem of style. ... In general, early Christian rhetoric was marked by unusual claims to authority, claims intended to enhance the privileged status and seriousness of the message even while creating imposing obstacles to its entertainment. Early Christians capitalized in this way on the novelty of their message and developed a number of styles that matched its sharp leading edge.“²⁸

Kromě gramatiky, syntaxu, užitých tropů (hlavně metafor) a figur je hodnocena i čistota stylu a jeho estetická úroveň. Zdobení má být funkční, pokládá důraz, vyjadřuje odlišnosti, a rovněž zvyšuje kontakt s posluchačem. Běžné bylo vertikální členění stylu na vysoký (*grave*), střední (*mediocre*) a nízký (*attenuatum*). Vysoký měl přimět k činu, zamýšlení či změně postoje (*movere*), střední chtěl spíše pobavit (*delectare*) a nízký poučit (*docere*).²⁹ Styl měl i své čtyři ctnosti,³⁰ mezi něž patřila jazyková správnost (*latinitas*) a logická jasnost (*explanatio*). Slova bylo zapotřebí vhodně spojovat (skladnost; *compositio*) a zachovávala byla vážnost a důstojnost (*dignitas*), na čemž se podílely figury a tropy.³¹ Specifické kvality stylu, jež udělují větší význam, než bylo řečeno, se nazývají *hypsos* a *emphasis* a jsou pozorovatelné např. v Janově evangeliu.³²

²⁶ Za některými entymémy stojí logický sylogismus. Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 16-17. Aune, *The Westminster Dictionary*, s. 150-157. Rozsáhlé logické formy argumentace jsou typické především pro Pavla. Avšak hodnota argumentace je závislá na předpokladech (z nichž vychází), které nemohou být logicky ani objektivně prokázány. Hodnota křesťanství (ale třeba i demokracie) je vždy osobní a zkušenostní, což se odráží i v rétorické argumentaci a její komparaci s pravidly řecko-římské rétoriky.

²⁷ Další termíny pro styl byly: *χαρακτερ* (Pseudo-Demétrius, *On Style* 2.36), *ερμηνεια* (Dionýsios z Halikarnássu, *Comp.* 1). Hlavní latinský termín *elocutio* pochází zřejmě z *Rhetorica ad Herennium* 4.1.

²⁸ Mack, *Rhetoric and the New Testament*, s. 33.

²⁹ Podle Quintiliana (*Inst. Or.* 12.10.58-80), který navazuje na Ciceronovo chápání tří *χαρακτηρες* stylu, je *prostý* styl (*subtile, ισχυρον*) vhodný pro dodání informací, *květnatý* styl (*floridum, ανθηρον*) pro okouzlení či usmíření a *majestátný* styl (*grande, αδρον*) slouží pro vylíčení emocí či vzrušení. Více Black, *The Rhetoric of the Gospel*, s. 78-79.

³⁰ Řecké členění: čtyři ctnosti stylu (*αρεται της λεξεως*) – *ελληνισμος* (korektnost, čistota gramatiky a dikce), *σαφηνεια* (jasnost), ornamentace (dle Quintiliana *Inst.* 8.3.2 – *cultus et ornatus*), *πρεπον* (vhodnost). Aune, *The Westminster Dictionary*, s. 451.

³¹ Hermogenés z Tarsu hovoří v díle *Περι ιδεων* (2. stol.) o šesti hlavích kategoriích ideí stylistických kvalit, které se člení celkem do 17 ideí: 1. jasnost: a) čistota b) osobitost; 2. majestátnost: a) vážnost b) zahalení c) brilantnost d) drsnost e) prudkost f) vrchol; 3. krása; 4. hbitost; 5. charakter: a) střízlivost b) sladkost c) ostrost d) uvážlivost e) pravdivost f) přitažlivost; 6. síla. Za vzor Hermogenovi slouží Démostenés. Aune, *The Westminster Dictionary*, s. 452.

³² Longinus, *On Sublimity (Subl.* 1.3-4 9.9); Aune, *The Westminster Dictionary*, s. 451-452; Black, *The Rhetoric of the Gospel*, s. 77-80; Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 25-37, 26, 108-109; Kraus, *Rétorika v evropské kultuře*, s. 45; Mack, *Rhetoric and the New Testament*, s. 33-34; Satterthwaite, *Acts Against the Background of*

Teorie stylu je jako celek rozdělena do dvou částí. První část – *lexis*, se zabývá výběrem a správnou volbou slov. Autor může například preferovat slova nezvyklá, archaická, cizí, nová, anebo užívat stará slova novým způsobem. S tímto je úzce svázáno užití *metafor* a dalších *tropů* (*modus elocutionis*) – *synekdochy*, *metonymie* a dle Kennedyho i *hyperboly*.³³ O tropech však hovoří Kennedy i v souvislosti s *katachrésis* či *abusio*, což je úmyslně nesprávně užitě samostatné slovo, k čemuž dochází v Bibli často tehdy, není-li vhodný řecký ekvivalent pro hebrejský termín.³⁴

Druhá část učení o stylu se nazývá *synthesis* a zabývá se kompozicí, přičemž její nejpropracovanější a nejstudovanější částí je užití figur – *figur řeči* a *figur myšlení*.³⁵ K teorii figur i sám Kennedy poznamenává, že je více chaotická než jiné části klasické rétoriky, což je zapříčiněno také faktem, že

Classical Rhetoric, s. 367-369. Specializovaná studie: G. O. Rowe, Style, in: Porter (ed.), *Handbook of Classical Rhetoric*, s. 121-157 – přínosné zejména pro studium figur. Styl v NZ: J. H. Moulton, N. Turner, *A Grammar of New Testament Greek. Vol. IV – Style* (T. & T. Clark, Edinburgh 1976, repr. 1999). Členění figur na *gramatické* a *rétorické*: Smyth, *Greek Grammar*, s. 671-683. Členění figur na *figury výrazu (řeči)* a *figury myšlení*: F. Blass, A. Debrunner, *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature* (The University of Chicago Press, Chicago – Illinois 1961), s. 256-263. K atticismu a asianismu: Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 90-92 (ke stylu obecně s. 61-94); Terminologie a charakteristika: Anderson, *Glossary of Greek Terms – εμφοιας* /s. 24, 41-43/. Styl (*lexis* i *synthesis*) v řecké próze s řadou příkladů z klasické literatury: J. D. Denniston, *Greek Prose Style* (The Clarendon Press, Oxford 1965).

³³ Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 26-27. Quintilian definuje *tropy* jako „a change of a word or phrase from its proper meaning into another for the sake of effect“ (*Inst.* 8.6.1). Počet ornamentací, rozpoznávaných jako *tropy*, se pohybuje v různých rétorických příručkách klasické řecko-římské rétoriky od 9 do 41. Rowe na základě Lausbergovy klasifikace představuje devět *tropů*: *metafora*, *metonymie*, *synekdocha*, *emfasis*, *perifrasis*, *antonomasie*, *hyperbola*, *litotés*, *ironie*. (Rowe, Style, s. 124-129). Charakteristika základních *tropů* (akceptovaných moderní jazykovědou): *metafora* – přenesení významu slova nebo jeho kombinace z jednoho denotátu na jiný na základě podobnosti (také Anderson, *Glossary of Greek Rhetorical Terms*, s. 73-77) *metonymie* – přenesení významu slova nebo jeho kombinace z jednoho denotátu na jiný na základě kontiguitu, soumeznosti; *synekdocha* – přenesení významu slova nebo jeho kombinace z jednoho denotátu na jiný na základě kvantitativního vztahu „celek – část“ či logické souvislosti (Smyth, *Greek Grammar*, s. 683 – pojednává *synekdochu* jako *figuru*); *hyperbola* – nadsázka, opisné pojmenování označující formálně denotát jako silnější a intenzivnější, než skutečně je (*hyperbola* je někdy řazena mezi *figury* /např. Čermák/, jindy mezi *tropy* /např. Kennedy, který ji charakterizuje jako „an exaggerated metaphor“- s. 26/). F. Čermák, *Jazyk a jazykověda* (Praha 1997), s. 47, 331, 353, 388.

³⁴ *Barbarismus* je nezáměrná chyba v užití slova. Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 26-27; Quintilian 8.6. Obširněji se k *barbarismu* vyjadřuje Rowe, který uvádí různé typy *barbarismů*. „Barbarisms encompass the unintentional alteration of single words by the addition, omission, transposition, or substitution of sounds or syllables or letters“. (Rowe, Style, s. 122). Anderson hodnotí na podkladě Aristotela, Cicera a Quintiliana *καταχρησις* jako druh *metafory*, čímž potvrzuje Kennedyho stanovisko (*Glossary of Greek Rhetorical Terms*, s. 66).

³⁵ „The Sicilian Jew Caecilius defined a figure as a form of thought or diction not in accordance with nature“. ... „Figures differ from *tropes* in that they involve more than one word, and a mistake in composition is known as a *solecism* rather than a *barbarism*. *Figures of speech* /εσχηματισμενος λογος/ result from manipulation of the sound or arrangement of words in the context.“ Mezi nejběžnější *figury řeči* patří dle Kennedyho *anafora*. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 29, 27; také Anderson, *Glossary of Greek Rhetorical Terms*, s. 58-59); „*A figure of thought* is an unexpected change in syntax or an arrangement of the ideas, as opposed to the words, within a sentence, which calls attention to itself“... „Figures of thought are especially valuable in the amplification of the basic ideas or topics of a speaker or writer“. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 27, 29). Jako *figury myšlení* uvádí Blass a Debrunner *paralipsis* a *rétorickou otázku* (επερωτησις, ερωτημα, πυσημα). (Blass, Debrunner, *A Greek Grammar*, s. 256-257, 262-263; také Anderson, *Glossary of Greek Rhetorical Terms*, s. 51-52, 88-89). Kennedy mezi *figurami myšlení* zmiňuje *antithesis* (Mt 5,43-44), *rétorickou otázku* (Mt 5,13), *apostrophe* („... in which the speaker suddenly makes a direct appeal to someone...“ Mt 5,11) a méně známou *figuru climax* („... where the thought is emphasized or clarified and given an emotional twist as if by climbing a ladder...“ Řm 5,3-4). (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 27-29).

řada figur nese řecká i latinská jména.³⁶ Názorným příkladem je *chiasmus*³⁷, jenž není popisován ve všech starých klasických příručkách, ale zato je zmiňována figura s názvem *commutatio*, která však nezahrnuje vše, co označuje termín *chiasmus*. Další problematickou figurou je *expolitio*³⁸ (*Rhetorica ad Herennium* 4.54), které není mnohými považováno za figuru, ale za techniku rozšíření a nejbližším příbuzným termínem je pro ni *ergasia* (popisovaná též jako εξεργασια) atd.³⁹ Řada obdobných nesnází, týkajících se figur (i tropů) a jejich funkce, zapříčinila, že měly jen malý vliv na novodobé interprety Nového zákona a ani v exegetických komentářích nejsou figury a tropy příliš analyzovány.⁴⁰

³⁶ Smyth pojednává abecedně řazené následující *gramatické a rétorické figury*: anacoluthon, andiplósis, anaphora, anastrophé, anistrophé, antithesis, aporia, aposiópésis, asyndeton, brachylogie, katachrésis, chiasmus, climax, ellipsa, enallagé, eufémismus, hendiadys, homoioteleuton, hypallagé, hyperbaton, hypophora, hysteron proteron, isocolon, litotés, metonymie, onomatopoeia, oxymóron, paraleipsis, paréchésis, parisósis, paromoiósis, paronomasie, periphrasis, pleonasmus, polysyndeton, praegnans constructio, prolépsis, symploké, synekdocha, zeugma. (*Greek Grammar*, s. 671-683) /Smythova gramatika nerozlišuje mezi tropy a figurami./ Originální a propracovanou klasifikaci figur předkládá Rowe, který těží z Lausberga, *Handbuch der literarischen Rhetorik* (tato dvousvazková práce je zřejmě nejkompletnějším a nejsystematičtějším pramenem stylistických termínů a definic, které antická rétorika prezentovala). Rowe rozděluje **A) figury slova** do tří základních kategorií: 1) *Figury připojení* – epanalepsis /geminatio/, anadiplosis /reduplicatio/, climax /gradatio/, prosapodosis /redditio/, anaphora /repetitio/, antistrophe /conversio/, symploké /communio, complexio, conexum/, paronomasia /annominatio/, traductio, polyptoton /metabolé/, metaclicis /declinatio/, synonymia /communio nominis, disiunctio/, diaphora /distinctio/, diaeresis /distributio/, epitheton /appositum/, polysyndeton /synafeia/; 2) *Figury vynechání* – ellipsis /detractio, omissio/, zeugma /adnexio, ligatio/, asyndeton /solutum/; 3) *Figury přenesení* – anastrophe /reversio/, hyperbaton /traiectio, transgressio/, synchysis /mixture/, isocolon /parimembre/, chiasmus, homoeoteleuton, homoeoptoton /simile casibus/. **B) Figury myšlení** člení na: **a) Figury zaostřené na posluchače**: 1) *Figury projevu* – deesis /obsecratio, obtestatio/, parrhesia /licentia/, apostrophe /aversio/; 2) *Figury otázky* – erotesis /interrogatio/, pisma /quaesitum, percontatio/, aitiologia /exquisitio, subiectio/, aporia /dubitatio/, anacoenosis /communicatio/; **b) Figury zaostřené na subjekt**: 1) *Sémantické figury* – orismus /definitio, finitio/, epanorthosis /correctio/, prodiorthosis /praecedens correctio/, antithesis /contentio, contrapositum/, prosapodosis /regressio/, antimetabole /commutatio/, oxymoron; 2) *Emotivní figury* – exclamatio /ekfonésis/, enargeia /depictio, descriptio, imaginatio, representatio/, sermocinatio /mimésis, moralis confictio/, prosopopoeia /fictio personale/, epimóné /commoratio, expolitio/, similitudo /comparatio/, metabasis /aversio/; 3) *Dialektické figury* – synoeciosis /conciliatio/, proparaskeue /praemunitio, praeparatio/, synchoreisis /concessio/, epitrope /permissio/; 4) *Figury v souladu se čtyřmi kategoriemi změny: figury tvořené připojením* – parenthesis /interpositio/, aitiologia, gnomé /sententia/, epiphonema; 5) *Figury v souladu se čtyřmi kategoriemi změny: figury tvořené vynecháním* – epitrochasmus /percurtio/, paraleipsis /occultatio, omissio, praeteritio, praetermissio/, aposiopesis /interruptio, obtinentia, reticentia/; 6) *Figury v souladu se čtyřmi kategoriemi změny: figury tvořené přenesením*: hystero-logia /hysteron proteron/; 7) *Figury v souladu se čtyřmi kategoriemi změny: figury tvořené nahrazením* – allegoria, ainigma. Tropů a figur bylo na 60. (Rowe, Style, s. 129-150, 121. Názvy figur jsou prezentovány dle anglické předlohy.) Seznamy a charakteristiky rétorických figur jsou zpřístupněny i na internetových stránkách: <http://www.uky.edu/ArtsSciences/Classics/rhetoric.html#39>, <http://www.virtualsalt.com/rhetoric.htm> a <http://humanities.byu.edu/rhetoric/silva.htm>.

³⁷ Termín *chiasmus* zřejmě poprvé užil Pseudo-Hermogenés (*On Inventione* 4.3). *Commutatio* popisuje *Rhetorica ad Herennium* 4.30. Chiasmus se strukturou A, B, C...C', B', A' je možné nalézt jako kompoziční techniku v řeckých spisech, a to i Homéra, stejně tak byl běžný v latinské poezii augustovského období, ale je ignorován klasickými řečníky a literárními kritiky. Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 28-29.

³⁸ „Expolitio occurs...when we linger on the same topic and seem to be saying something different...” (Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 29). Na další problematické figury a potíže s jejich klasifikací upozorňuje Snyman, *Animadversiones*, s. 94-98.

³⁹ Termín je používán v souvislosti s praktickým vypracováním rétorického cvičení či argumentu. Anderson, *Glosary of Greek Rhetorical Terms*, s. 48-49.

⁴⁰ Ze soudobých studií, specializovaných na *figury a topoi*, je nutné zmínit: A. Quinn, *Figures of Speech. 60 Ways to Turn a Phrase* (Salt Lake City 1982). Snyman, *Animadversiones*, který představuje Perelmanovo a Olbrechts-Tytecové pojetí figur. Snyman, J. v. W. Cronjé, *Toward a New Classification of the Figures (ΣΧΗΜΑΤΑ) in the Greek New Testament (NTS 32/1986, s. 113-121)*; T. Y. Mullins, *Topos as a New Testament Form (JBL*

Určitý průlom v chápání figur přinesli Perelman a Olbrechts-Tytecová. Figura dle těchto badatelů má odpovídat dvěma charakteristikám. Jednak musí mít rozeznatelnou strukturu s nezávislým obsahem (formu, která je rozpoznatelná syntakticky, sémanticky nebo pragmaticky) a dále, její užití je odlišné od normálního způsobu výrazu a přitahuje pozornost. Argumentativní hodnota figury vyniká zejména v momentu, kdy rozdíl od normálního užití (které je ovšem relativní) vyvolává zřetelné efekty v řeči.⁴¹ „Normální užití“ je nutné posoudit ve vztahu k prostředí (milieu), posluchači a ke specifickému momentu v diskursu. Pro stanovení figury je tedy nutné studovat danou strukturu v určitém kontextu. Figura pak není čímsi statickým, ale určitá struktura se může stát figurou i v závislosti na reakci posluchače.⁴² Nová rétorika Perelmana a Olbrechts-Tytecové tímto buduje poměrně flexibilní pojetí figur, které je postaveno na určité „relativizaci normálu“ a argumentativní roli posuzované struktury v kontextu. Prostředí, posluchač a moment se stávají zásadními faktory při identifikaci figur.⁴³ Perelman s Olbrechts-Tytecovou považuje figury za přesvědčovací techniky v diskursu a staví se proti jejich tradičnímu studiu. Jisté formy výrazu mohou vyvolávat estetické efekty, probouzet obdiv či zvyšovat pozornost posluchače, avšak nejsou analyzovatelné v termínech argumentu. Rozdíl mezi figurami, které mají estetickou funkci a jsou zacíleny pouze na pocity posluchače a těmi, jež mají funkci argumentační, je pro Perelmana s Olbrechts-Tytecovou zásadní. Zájem mají především o druhou skupinu figur. Předem není možné určit, zda figura má funkci argumentační nebo jen estetickou, ale při jejím užití v kontextu se rozdíl stává evidentní. Figuru považují autoři za argumentační tehdy, nese-li sebou změnu perspektivy a její užití se zdá normální ve vztahu k nové situaci. Platí však, jestliže řeč nepřináší lpění posluchače na takto předávané formě argumentu, figura je považována za zkrášlení, tedy figuru stylové ornamentace, která napomáhá podtrhnout řečnickovu originalitu či plní (jen) funkci estetickou.⁴⁴ Z toho vyplývá, že na figury je nahlíženo jako na možné manifestace technik argumentace a nelze se jimi zabývat v izolované podobě, nýbrž jsou analyzovány jako součást argumentačního procesu.⁴⁵

Z načrtnutých charakteristik je zřejmé, že Perelman s Olbrechts-Tytecovou podřazují analýzu figur studiu argumentace a figury vnímají jako její nástroje či funkce. Tímto se brání redukci rétoriky na teorii stylu či ozdobného jazyka a navrhuje nové způsoby studia figur. Roli při tom hraje zaostření na dynamiku argumentace, do čehož spadá i nahlížení figur jako technik argumentace a přesvědčování. Figury nejsou studovány jako literární formy, ale jako argumentační a přesvědčovací nástroje. Důraz na roli posluchače při určování argumentační funkce figur a jeho nezastupitelné místo při rozhodování, jestli struktura je normální a zda se tedy jedná o „hodnotnou“ figuru či ne, je pro Perelmanovo pojetí charakteristický. Posluchač je také nepostradatelný při stanovování funkce figury, neboť rozličné figury jsou posuzovány dle toho, zda zvyšují pocit účasti v posluchači (psychologické aspekty ovšem Perelmana nezajímají a nejeví ani zájem o strukturu a fungování lidské mysli jako

99.4/1980, s. 541-547); Brunt, More on the Topos as a New Testament Form, s. 495-500); E. A. Nida (ed.), *Style and Discourse, with Special Reference to the Text of the Greek New Testament* (Bible Society, Cape Town 1983).

⁴¹ Perelman, Olbrechts-Tytecová, *The New Rhetoric*, s. 168-169.

⁴² Snyman, *Animadversiones*, s. 100. Ke studiu kontextu figur: Lausberg, *Elemente der Literarischen Rhetorik*, § 46.2.

⁴³ Perelman, Olbrechts-Tytecová, *The New Rhetoric*, s. 169-171.

⁴⁴ Perelman, Olbrechts-Tytecová, *The New Rhetoric*, s. 169-172.

⁴⁵ Figura (argumentace a ornamentace stylu) pojednává Perelman také ve svém díle: *The Realm of Rhetoric*, s. 38-39, 66, přičemž upírá pozornost rovněž na figury tradiční: /angl. názvy/ „aggregation, antithesis, apostrophe, catachresis, enallage of time, hyperbole, hypotyposis, litotes, metabole, metonymy, paradoxism, personification, preterition, prolepsis, prosopopoeia, retience, synonymy“ (s. 37, 38, 84, 89, 101, 102, 122, 136, 144).

takové). O Perelmanově a Olbrechts-Tytecové pojetí figur se dá říci, že nemají za cíl atakovat estetické a čistě stylistické chápání figur, ale dávají najevo, že takovéto pojetí figur je pro analýzu argumentu irelevantní.⁴⁶

Následným krokem, v rámci teorie kompozice, který navazuje na studium figur, je posouzení frází a vět (*commata* a *cola*) ve větěném komplexu či blocích (*periods*)⁴⁷ a vyhodnocení rytmu. Periodické věty jsou běžné v epištolách (např. Žid 1,1-4), avšak řídce se vyskytují v evangeliích.⁴⁸ Není-li kompozice *periodická*, je označována klasickými kritiky jako „běžící“ styl (*oratio perpetua*).⁴⁹ Dnes je rozdíl mezi těmito kompozicemi vyjadřován spíše termíny *hypotaktický* (charakterizován pomocí gramatické subordinace /periodický styl/) a *parataktický* (charakterizován na základě gramatického paralelismu /běžící styl/).⁵⁰ Prózový rytmus hraje v rétorické kritice Nového zákona pouze okrajovou roli.⁵¹

Šestým a posledním bodem je zhodnocení *rétorické efektivnosti jednotky*. Zpětné posouzení celku, jakož i veškeré exegetické práce, je velmi důležité, neboť při analýze jde o docenění kompletní rétorické (a literární) kompozice, nikoli jen o souhrn jednotlivých kroků a dílčích výsledků.⁵²

Klasická rétorická teorie byla primárně rozvíjena a vyučována jako systém, který měl uschopnit řečníka hovořit správně a přesvědčivě na veřejnosti. Její znalost však umožňovala rovněž sestavovat a analyzovat literární kompozice. Rozpoznání *species* rétoriky a jejího druhu (*genos*) může přispět k porozumění rétorické situaci jednotky, jakož i k pochopení autorova vnímání posluchače. Pozornost je nutné věnovat i dalším specifickým rysům, mezi něž patří např. *prosopopoeia* (προσωποποια), apostrofa či dialog.⁵³ Literární kategorie druhů byly rozvinuty specialisty na gramatiku a rétoriku v helénistickém období, a to zvláště v Alexandrii, přičemž užívány byly především v poezii.

⁴⁶ Perelman, Olbrechts-Tytecová, *The New Rhetoric*, s. 172-178; Perelman, *The Realm of Rhetoric*, s. 48-145; Snyman, *Animadversiones*, s. 99-107.

⁴⁷ Jak mohou být organizovány *periody* v NZ dokládá Augustinova diskuse o 2 Kor 11,16-30, kterou obsahuje jeho dílo *De doctrina christiana* 4.13. Andersen specifikuje periodu následovně: „Die Periode ist eine rhythmische und semantische Einheit. Sie kann aus einem einzigen *kolon* bestehen oder in mehrere *kola*, ‚Glieder‘, eingeteilt sein“. (*Im Garten der Rhetorik*, s. 133).

⁴⁸ Periodický styl (λεξις κατεστραμμενη) – zahrnuje organizaci relativně velkého počtu frází a výroků v samostatné unifikované větě. Aune, *The Westminster Dictionary*, s. 346-347.

⁴⁹ Tři typy stylu či kompozice popisuje Rowe: *volný styl* (διαλελυμενη λεξις, *oratio soluta*), *běžící styl* (ειρομενη λεξις, *oratio perpetua*) a *komplikovaný styl* (λεξις κατεστραμμενη, *oratio vincata atque contexta*) - in *Style*, s. 151.

⁵⁰ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 30.

⁵¹ „... evidence from inscriptions and papyri seems to indicate that long and short syllables were often not accurately and systematically differentiated in the pronunciation of koine Greek“. Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 30. Andersen, *Im Garten der Rhetorik*, s. 129-135.

⁵² Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 38; Wuellner, *Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?*, s. 458; Castelli, Moore, Phillips, Schwartz (eds.), *The Postmodern Bible*, s. 150-156 – předkládají šestibodový exegetický postup v aplikaci na 1. Korintským.

⁵³ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 31. *Prosopopoeia* je Andersonem definována na základě Démétria: „Demetr. *Eloc.* 265-66 defines it as introducing a specific character (person or thing) and letting it speak. It is not to be confused with personification.“; *Apostrofa* je Quintilianem vnímána jako figura řeči i myšlení (*Inst.* 9.2.38, 9.3.24-26) a její význam popisuje Anderson jako „a turning away from“. „It may take the form of an attack on one’s opponent, or even an invocation.“ (*Glossary of Greek Rhetorical Terms*, s. 106-107, 25).

Významnou roli se hrávala *mimesis* (imitace), která byla základem pro dosažení literární výjimečnosti.⁵⁴

Quintilian považuje pouze tři druhy prózy za literární: řečnictví, historiografii a filosofický dialog (což by bylo možné opřít i o Cicerona a Dionýsia z Halikarnássu). Řečnictví si bylo vědomo i dalších druhů kompozic – např. epištol, ale nahlíželo na ně jako na subliterární, neboť literárních kvalit dosahovaly imitací tří hlavních literárních druhů. To dokládá příklad Démétria, jenž považoval dopis za jednu ze dvou stran dialogu.

Teorie imitace je součástí obecného klasicizujícího hnutí gramatiků a rétorů, kteří reagovali na zhoršení prózového stylu v helénistickém období. Proti sobě zde stojí dvě hlavní tendence – asianismus a koiné. Zatímco asianismus je vysoce umělý, sebevědomý, hledá překvapující výraz v dikci, struktuře a rytmu, koiné naproti tomu nedisponuje žádnou vyumělkovaností a šíří se jako nástroj komunikace po celém Blízkém Východě, a to i tam, kde řecká kultura hluboce nezakořenila.

Problematice vzniku koiné a jejím variantám věnuje pozornost V. Bubeník:

„However, the contact of the two different dialects – Attic and Ionic – which produced the ‘standard’ language was in itself an intralinguistic phenomenon. This process lasted for about two centuries, and by the end of the 4th c. it produced the Attic-Ionic Koine, which became legitimized and institutionalized as a supraregional variant similar to modern standard languages.“ /s. 8/

„Hellenistic Koine undoubtedly unified different dialectal areas into one linguistic community which was separated as a whole from the neighbouring speech communities using various ‘barbarian’ languages. ... it is fairly well-known that the Greeks were very proud of their widely used language which was eagerly studied by the upper and middle class in all the hellenized regions.“ /s. 9/

„Since the Hellenistic Koine was realized in a number of regional substandards (such as North-West Koine, South-East Aegean Koine, Ptolemaic Koine, etc.) we may consider the Hellenistic Koine as the standard language of Hellenistic Greece. ... Classical Attic was found insufficient in its lexis, and a number of borrowings both from Greek dialects (e.g., Cretan, Rhodian, etc.) and from neighbouring languages (Coptic, Aramaic, etc.) appeared in Hellenistic Koine.“

„Most importantly, however, the high prestige of Classical Attic tended to limit Hellenistic Koine to the status of a colloquial substandard language.“ /s. 10/ ⁵⁵

Jak plyne i z citací Bubeníka, aticismus nebyl rétorů a znalci gramatiky zapomenuti, ale byl vyučován na příkladech prózy z 5. až 4. st. př. K. a tato díla sloužila jako model pro napodobování dikce a kompozice. Pisatelé nyní mohli volit mezi stylistickými variantami aticismu, asianismu a koiné. Příklady všech tří proudů mohou být nalezeny v raně křesťanské literatuře. Asianismus lze rozpoznat v díle Melita ze Sard a v rámci Nového zákona by zřejmě Lukáš s Pavlem byli schopni psát atickou řečtinou, přičemž Lukáš navíc zná žánry historiografie i biografie a ovládá techniku *prosopopoeie*. V Pavlových epištolách je rozpoznatelná *diatriba*, konvenční pozdravy a v některých kapitolách epištol i schéma klasických dopisových forem.⁵⁶

⁵⁴ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 31. Problematice *mimesis* věnují pozornost Ricoeur, *Čas a vyprávění I*, s. 56-67, 88-121 a Todorov, *Poetika prózy*, s. 42, 247, 251, 286; E. Castelli, *Mimesis as a Discourse of Power in Paul's Letters* (Claremont Graduate School, Claremont 1987).

⁵⁵ Definice koiné („běžného jazyka“) poskytuje V. Bubeník, *Hellenistic and Roman Greece as a Sociolinguistic Area* (John Benjamin Publishing Company, Amsterdam 1989), který si všímá rozmanitých řeckých dialektů (s. 73-174) a rozličných forem koiné (s. 8-18, 175-284). Práce je zajímavá i tím, že se Bubeník pokouší nahlížet na koiné z pohledu „Pražské školy“ (Mathesius, Havránek, Garvin) v souvislosti s její definicí „standardního jazyka“ (s. 9-10). K problému dále S. E. Porter (ed.), *The Language of the New Testament. Classic Essays* (Sheffield Academic Press 1991), zvl. s. 11-97, 191-226.

⁵⁶ Kennedy, *New Testament Interpretation*, s. 31-33. K diatribě: J. L. Bailey, L. D. Vander Broek, *Literary Forms in the New Testament* (John Knox Press, Louisville – Kentucky 1992), s. 38-42. A. J. Malherbe, *Mé Genoitō* in the Diatribe and Paul (*HTR* 73/1980, s. 231-240).

Závěr

Přednáška nabízí šestibodový systém aplikace rétorické kritiky na novozákonní texty, který rozpracoval G. A. Kennedy, přináší informace o terminologii, stylu a „nové rétorice“ Ch. Perelmana a L. Olbrechts-Tytecové, která zásadně ovlivnila vnímání rétoriky a řada badatelů (např. B. Mack) dle ní vnímá rétoriku obecně a aplikují ji na kategorie Nového zákona. Rétorická kritika se dnes na biblické texty aplikuje standardně a vyhodnocování rétorických kategorií je jedním z nezbytných kroků exegeze.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Inovace předmětu *Teologie Nového zákona*

Zvýšení kvality vzdělávání na UK a jeho relevance pro potřeby trhu práce
CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002362